

SOSYAL DEĞİŞME VE SOSYAL GELİŞME

Prof. Dr. Ali ÖZGÜVEN
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
İktisat Bölümü

Toplumlar, zamanla değişen bir organizasyon, bir organizmadır. Ashında, değişme toplumun kaçınılmaz belirgin özelliklerinden biridir. Değişme, sosyal realitenin dokusunda vardır ve bu dokuda meydana gelir.

Önce "sosyal değişme" ile "sosyal evrim" arasındaki farka değinelim, sonra da "sosyal değişme" nin özelliklerini açıklamaya çalışalım.

Sosyal değişme (chagement social) daha çok kısa dönemde kendini belli eden değişmelerdir. Bir gözlemci, hayatı boyunca ya da hayatının bir döneminde toplumun kalkınma koşullarını izleyebilir ve kalkınmanın toplumda yol açacağı dengesizlikleri görebilir. Bu bakımdan, sosyal değişme genellikle sosyolojik ve coğrafi faktörlerin etkisi altında belli bir yeri ve durumu yansıtır.

Sosyal evrim (évolution sociale) ise özellikle uzun dönemde —hattâ bir kaç kuşağı kapsayan dönemde— ortaya çıkan değişmeler bütünüdür. Bu anlamda, H. Spencer, Au. Comte, K. Marx, Durkheim..., kişilerin ve toplumların eğilimlerini, gelişmelerini ve bunları etkileyen faktörleri açıklamaya çalışmışlardır.

-
- 1) Bu makalede başlıca iki kitaptan yararlanılmıştır :
- Guy Rocher; Introduction à la sociologie générale 3. le chagement social, Paris, 1968.
  - G. Bauer - J.M. Roux; la rurbanisation ou la ville éparpillée Paris, 1976.

Toplumlarda görülen “seçimler” ve “grevler” birer olaydır. Çünkü, olay sosyal değişimin bir parçasıdır. Bu bakımdan, olay, sosyal değişimle birlikte ortaya çıkar. Ayrıca, olay sosyal değişimle birlikte ortaya çıkabildiği gibi, sosyal değişime de yol açabilir. Ne var ki, olaylar her zaman sosyal değişimin sebebi olmayabilirler. Örneğin, bir yönetici yerine başka birinin gelmesi yani kişinin, hangi alanda olursa olsun, yer değiştirmesi de sosyal bir değişim değildir. Hattâ, daha ileri giderek yeni kuşağın eski kuşak yerine geçmesi, seçimle bir grubun öncekinin yerini alması, muhalefet partisinin iktidara gelmesi her zaman sosyal değişim niteliğinde olmayabilir. Bu ve benzer değişimler daha çok “denge değişikliği” adını alır. Çünkü adı geçen değişimler sosyal organizasyonun normal işleyişinde kendini gösterir, ama sosyal organizasyonun yapısını mutlaka değiştirmez. Buna karşılık, sistemin dengesi boyuna yeniden kurulmaya çalışılır.

Bir kimsenin, bir grubun, bir birliğin görüşünü ya da tutumunu değiştirmesi de sosyal bir değişim olarak kabul edilemez. Sosyal bir değişimden söz edebilmek için bu görüş ve tutumun çok daha geniş bir alana yayılması, başka bir deyişle, hemen hemen toplum tarafından benimsenmesi gerekir. O halde, sosyal değişim ne gibi özellikler taşımaktadır? Bu özellikler nelerdir? gibi sorular karşımıza çıkacaktır. Bu özellikleri beş noktada toplayabiliriz :

1 — Sosyal değişim, “kollektif bir olay”dır ve toplumu veya toplumun bir kesimini zorunlu olarak etkiler : hayat biçimi ve anlayışı, inançlar ve düşünceler değişir, tarımdan sanayi kesimine nüfus akımı hızlanabilir. Gelirler arttıkça yazlık yerlere ve sayfiyelere başlayan akın, sosyal değişimlerin ayrı bir görünümüdür. Dinlenme ihtiyacı, kentlerin yorgun yaşantısından ve sıkıntısından uzaklaşma, bir kelime ile, adetâ tabiata dönme isteği, artık kaçınılmaz olmuştur.

2 — Sosyal değişim “yapısal —strüktürel —bir olay”dır².

2) Bu konuda ayrıntılı bilgi için, bkz. Yüksel Ülken, 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, s. 97 ve devamı.

Çünkü, bir bütünü oluşturan unsurlar arasındaki oranlar değişmektedir. Tarımsal aktif nüfusun, tarımsal ürünlerin milli gelirdeki payının, okuyup yazma bilmeyenlerin azalması yapısal değişmelerdir. Ayrıca fiyatların yükseldiği enflasyon dönemlerinde ücretlerin arttırılması amacıyla, işçi sendikalarının greve gitmeleri, bir firmanın organizasyonunda yönetim ve yetki dağılımını etkilemiş ise yapısal değişmeden söz edilebilecektir. Bu yapısal değişme, benzer firmalara da yansırsa o zaman sosyal değişme vardır denebilir.

Buna karşılık, ücretlerin yükseltilmesi için başvuru grev, bir denge kurulması niteliğinde ise yapısal bir değişme ortaya çıkmıyacaktır.

3 — Sosyal değişme marksist anlamda “sınıflar çatışması”dır. Sosyal çatışmalar, çıkar (menfaat) çatışmalarıdır. Kapitalistlerle işçi sınıfı devamlı çatışma halindedir. Bu çatışmalar sonunda marksizme göre, sosyal değişmeler meydana gelecektir.

4 — Sosyal değişme “uzun döneme dayanan bir değişme”dir. Böyle bir durumda, meydana çıkan yeni değişmeler, geçen dönemlerin değişmeleriyle karşılaştırılarak değerlendirilebilir ve ölçülebilir.

İşçi sınıfını ele alalım. Bu sınıf sanayileşme geliştikçe ve tarımsal aktif nüfus sanayi kesimine aktıkça (uzun dönemde) farklı davranışlara bürünmektedir. Nüfus artışı, büyük kentlerin gelişmesi, yatırımların artması, işçi sınıfına bir yandan yeni bir dinamizm kazandırırken, bir yandan da işçi sınıfını daha bilinçlendirmektedir. Hattâ, bazen temel kuruluş amacı olmayan politik sorunlara da yöneliyor. Böylece, işçi sınıfı sosyal değişmenin sonunda, bir bakıma, sosyal bir güç olma hüviyetini kazanıyor.

Aynı şekilde, bir sanayi kesiminde uygulanan yeni bir teknoloji, çalışma yöntemlerinde, ekiplerin oluşmasında, yetki derecelerinde v.s. değişmelere sebep olacaktır; emek piyasasında, nüfusun akışında, örf ve âdetlerde, eğitim ve kültür düzeyinde değişmeleri kaçınılmaz bir hale getirecektir.

Sanayileşme de, zihniyet ve düşüncelerde derin değişmeler meydana gelmeden, yeni bir dünya görüşü olmadan ve dünya görüşünü izlemeden gerçekleşemez. Sermaye birikimi ve teknoloji düzeyi yetersiz ise ekonomi durgunluğa sürüklenir. Sanayileşme hızlandıkça da kentler büyümeye başlar, fizyonomilerini değiştirir. Şu halde sanayileşme ekonomik büyümenin temelidir.

5 — Sosyal değişme, “sürekli bir değişme”dir. Bu tür değişmeler, yapay ve geçici olmaktan çok, devam edeceği inancını getirir ve yaygınlaştırır. Örneğin, kentleşme sorunu üzerinde kısaca duralım.

Kentleşme olayı da toplumların sosyal yapılarını değiştirir. Bilindiği gibi, kentlerin sosyal bir değişmeye uğramasındaki en önemli etken hızlı bir nüfus artışıdır. Bu nüfus artışı, sadece genel bir nüfus artışının değil, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine doğru olan işgücü transferinin doğal bir sonucudur da. İşte halkın davranışlarında, inançlarında, zihniyetinde ve psikolojik yapısında büyük değişmelere yol açan başlıca faktör kentlerin büyümesidir.

Öte yandan, böyle bir ortamda kurulan yeni kişisel, sosyal ekonomik ilişkiler, yeni üretim biçimleri, yeni ticaret şekilleri karşısında ideolojiler, düşünceler, inançlar gelişmekte ve yaygınlaşmaktadır.

Ayrıca, yeni bir tüketim biçimi de kendini kabul ettiriyor. Çünkü bir yandan gelir, öte yandan talep artışı, taksitli satışlar, sürekli yeni ürünler talebi, kitle tüketimine yol açıyor. Özellikle büyüyen ve gelişen kentler harcama ekonomisinin merkezi oluyor. O derece ki, toplumda yer yer israfa kadar giden harcamalar, dayanaklı tüketim maddelerinin sık sık yenilenme isteği, lüks binaların dikilişi bir israf biçiminden başka bir şey değildir. Bunda elbette ki yeni ihtiyaçlar doğuran teknolojik değişmelerin etkisi inkâr edilemez. Teknik gelişmeler üretim - tüketim pazarlarını yakınlştırıyor ve ürünlerin niteliğini değiştiriyor.

Nihayet, sürekli fiyat artışları karşısında tüketiciler daha çok ürün talebinde bulunuyor ve bu davranış da tüketim meylinin artışına yol açıyor.

Yukarıda sıralanan özelliklere dayanarak, "sosyal değişme" şöyle tanımlanabilir : Sosyal değişme, zaman süreci içinde bütün organizasyonların işleyişine, toplumun düşünce ve zihniyetine etki eden faktörlerin meydana getirdiği değişmedir.

Bu tanıma rağmen, bir toplum bütün halinde her türlü değişmeye sahne olabilir denemez. Bir topluma yön vermek isteyen bazı aktif kişiler, liderler veya bazı gruplar da vardır. Bunlar toplumun kaderini yeniden çizebilir; tarihin akışını değiştirebilirler, yeni fikir akımlarına ortam hazırlayabilirler, propaganda yapabilirler ve modern üretim yöntemlerini uygulayabilirler. Eğer toplum yeniliğe tepki gösteriyor, direniyor veya uygulamaların ertlenmesini istiyorsa buna da "negatif sosyal değişme" adı verilir.

Değişme koşulları ise bunlar bir veya birçok değişme faktörlerinin işleyişini ve etkisini kolaylaştıran, zorlaştıran, arttıran ya da yavaşlatan (geciktiren) durumun elemanlarıdır. Örneğin, modern teknolojinin uygulanmasında sendikaların tutumu (leyhte veya aleyhte) değişme koşullarından biridir. Tarımda ürünün cinsi, üretim biçimi, yatırımların benimsenip benimsenmeyeceği değişme koşullarından sayılmaktadır. Şu veya bu siyasal partinin tutumu da sosyal değişme koşullarındandır.

Değişme, ile ilgili şu sorular da akla gelmektedir :

- Değişme, hangi yollarla olacaktır?
- Değişme bir tepki ile karşılaşır mı?
- Değişme sürekli mi olacak, yoksa kesikli mi?
- Değişmenin ritmi ne olacaktır? Yani yavaş bir evrim mi, yoksa hızlı bir evrim mi öngörülmektedir?

Bu ve benzer soruların cevabını vermek hem kolay değil, hem de böyle bir makalenin boyutlarını aşar. Herşeye rağmen, değişme faktörleri ve değişme koşulları birbirini tamamlamaktadır.

Sosyal değişme faktörlerine gelince bunları da iki başlık altında toplayabiliriz :

1 — Demografik faktörler

Bu faktörler genellikle nüfus değişimleri fonksiyonunda ortaya çıkmaktadır. Durkheim, demokratik faktörlerin etkilerini geliştirerek iş bölümünün toplumda yapacağı sosyal değişimlere dikkati çekmiştir. İş bölümü geliştikçe geleneksel toplumdaki (mekanik dayanışma) sanayi toplumuna (organik dayanışma) geçiş zorunlu hale gelmiştir. Nüfus çoğaldığı için sosyal ilişkiler de artmakta ve çeşitlenmektedir. Bunun doğal sonucu olarak iş bölümü de gelişmektedir.

Artan nüfus, belli başlı iki yoldan çalışma imkânı bulabilir :

a — Ekonomik potansiyeli oluşturan doğal kaynaklarla,

b — Teknik potansiyeli (kapasite) oluşturan kültürel kaynaklar yani gerekli tekniği geliştiren faktörlerle.

Aslında, doğal kaynaklarla teknik gelişmeler arasında sıkı bir ilişki ve yakınlık vardır. Doğal kaynaklar yetersiz ise veya yoksa yahut da değerlendirilmiyorsa teknik ilerlemeler ve sonunda sosyal değişimler kısıtlı kalacaktır.

2 — Teknik faktörler

Teknoloji ve yeni üretim yöntemlerinin sanayileşme, kentleşme, verim artışı, ulaşımın gelişmesi gibi sağladığı avantajlardan başka aile yaşantısı, inançlar, düşünceler, edebiyat, sanat, siyasal davranışlar v.s. üzerinde önemli etkiler yaptığı açıktır. Böylece, teknolojik devrimle sosyal bir toplumdaki daha farklı diğer bir sosyal topluma geçilmiş olmaktadır. Nitekim, sınırlı mübadele, verimi düşük bir toplumdaki, verimi yüksek, mübadeleleri gittikçe artan bir topluma geçilmiştir. Aristokratik yönetimin yerini demokrasi almıştır. Aristokratların yerine geçen burjuvalar parlamenter demokrasiyi getiriyor. Yine aristokraside "emek" hor görünürken burjuvazide değer kazanmaya başlıyor. Sebebi ise üretimin toplumda oynadığı önemli roldür. Yeni enerji kaynakları elektrik, petrol, gaz, atom enerjisi makinelerin değişmesine ve çeşitlendirilmesine yol açıyor. O halde, makineye değer veren, anlam veren sosyal kadrolardır. Bu ba-

kımdan, makine sosyal çevreden ayrı düşünülemez. Daha açık bir deyimle, teknik, bilime; bilim de fikirlere ve düşünceye bağlıdır.

Her sosyal değişme yeni çatışmalara yol açabilir. Diğer bir deyimle, her sosyal değişme başka değişmeyi doğurur. Hiçbir toplum bütün olarak ve aynı zamanda değişemez. Toplumun bazı kısımları, bazı bölgeleri, öbürlerinden daha önce veya daha hızlı değişmeye uğrayabilir. Bir kesimden öbürüne, bir bölgeden diğerine bu yeni fikri veya ideoloji farklı sürelerde yayılabilir. Bu fikir akımları, desteklenip desteklenmeyeceğine göre, ya kuvvetlenecek ya da tutunamayacaktır. Kısaca, her sosyal değişme kendi yapısında yeni bir değişmenin nüvesini (çekirdeğini) taşır.

